

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 24 (37)

Суми – 2020

**SECTION 5
LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW**

**СЕКЦІЯ 5
ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i24.p53>

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ І РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ
ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

*Покальчук Михайло Юрійович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри земельного та аграрного права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

*Сулова Вікторія Сергіївна,
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена аналізу правових аспектів та основних засад діяльності особистих селянських господарств в Україні. Також проаналізовано ефективність створення такої форми господарювання та звернено увагу на недоліки у її правовому регулюванні. Виходячи із законодавчого визначення особистого селянського господарства, у статті були сформульовані пропозиції щодо правового регулювання їх діяльності. Наведені особливості права на використання земельних ділянок як основи ведення особистого селянського господарства. Вирізнено максимально допустиму площу земельної ділянки, яка використовується особистим селянським господарством. Зроблене наголошення на випадках збільшення такого розміру з практичної та теоретичної точки зору.

Метою даної статті є аналіз діяльності особистого селянського господарства. Проаналізувати аспекти оренди земель, усунення недоліків законодавства та внесення пропозиції щодо вирішення проблемних питань.

Авторами зроблені висновки чому саме власники особистих селянських господарств порушують законодавство та незаконно перевищують граничний розмір площі земельної ділянки для господарств такої організаційно-правової форми. З огляду на те, що члени особистого селянського господарства зловживають перевагами, наданими ним державою для здійснення такої діяльності, приділено увагу моменту переходу особистого селянського господарства у фермерське господарство. Проаналізовані аспекти оподаткування особистих селянських господарств та запропонована можливість віднесення до пільгових категорій при трансформації

у фермерське господарство. Також досліджені правові аспекти оренди особистих селянських господарств. На основі аналізу показників оренди господарств такої організаційно-правової форми ми наводимо пропозиції врегулювання нормативно-правових актів з питань, які стосуються аспектів діяльності і розвитку особистих селянських господарств а також інституту оренди.

Ключові слова: особисте селянське господарство, аграрний сектор, оподаткування, земельна ділянка, площа, Закон України «Про особисте селянське господарство».

Pokalchuk M.Yu., Suslova V.S. Legal aspects of activity and development of personal peasant economy in Ukraine: problems and prospects of development. The article is devoted to the analysis of legal aspects and basic principles of activity of personal peasant economy in Ukraine. The efficiency of creating such a form of management is also analyzed and attention is paid to the shortcomings in its legal regulation. Based on the legislative definition of personal economic, the article formulated proposals for the legal regulation of their activities. Peculiarities of the right to use land plots as a basis for personal farming are given. The maximum allowable area of land used by personal farms has been identified. Emphasis is placed on cases of increasing this size from a practical and theoretical point of view.

The purpose of this article is to analyze the activities of personal farming. Analyze aspects of land lease, eliminate shortcomings in legislation and make proposals to address issues.

The authors concluded why the owners of private farms violate the law and illegally exceed the maximum size of land for farms of this organizational and legal form. Given that members of the personal peasant economy abuse the advantages provided by the state to carry out such activities, attention is paid to the moment of transition of the personal peasant economy to the farm. Aspects of taxation of the personality of peasant farms are analyzed and the possibility of reduction to privileged categories at transformation in a farm is offered. The legal aspects of renting private farms are also studied. Based on the analysis of indicators of lease of farms of this organizational and legal form, we provide proposals for the regulation of regulations on issues related to aspects of the activities and development of personal farms and the institution of lease.

Key words: personal peasant economy, agricultural sector, taxation, land plot, Law of Ukraine “On Subsidiary Farming”.

Постановка проблеми. Наша держава не стоїть на місці у своєму розвитку. У кожній сфері виробництва відбуваються зміни і аграрний сектор економіки не є виключенням. Так, крок за кроком утворюються нові організаційно-правові форми господарювання. Серед них свого вираження набуває особисте селянське господарство, яке має свої характерні риси, особливості правового регулювання утворення та діяльності, які закріплені у нормативно-правових актах. Виходячи з цього твердження важливим є питання чіткого розмежування діяльності особистого селянського господарства від інших організаційно правових форм, таких як фермерське господарство. Проблеми існують і у регулюванні прав на використання земельних ділянок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правових аспектів регулювання діяльності особистих селянських господарств цікавило багато дослідників, неодноразово між ними виникали суперечності, що підтверджує нагальну проблему дослідження. Серед науковців даному питанню

присвячували свої праці: О. О. Погрібний, М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич, В. П. Жушман, Н. І. Титова, М. І. Кокорев, Н. А. Попов, М. Ю. Покальчук. Також непоодинокими є судові рішення з даного питання та аналіз спеціальних законів.

Мета. Проведення науково-теоритичного аналізу регулювання діяльності і розвитку особистого селянського господарства, виявлення недоліків законодавства та внесення пропозиції щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям 15.03.2003 року Закону України « Про особисте селянське господарство », було внесено зміни у структуру організаційно-правових форм господарювання у аграрному секторі економіки. Утворилося поняття « особисте селянське господарство ». Відповідно виокремилися нові організаційно-економічні та правові засади регулювання їх діяльності. Перед тим, як заглиблюватися у це питання, на нашу думку необхідно продемонструвати законодавче

визначення цього поняття. У ст.1 наведеного вище закону вказано таке визначення: «Особисте селянське господарство - це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму». Юридичний простір все частіше дискутує з приводу того, чи є дана діяльність підприємницькою, хоча законодавцем її не віднесено до останньої. На нашу думку необхідно порівняти поняття господарська діяльність та підприємницька діяльність. Ст. 3 Господарського кодексу України зазначає: «під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність». Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку - підприємство, а суб'єкти діяльності - підприємці. Господарська діяльність може здійснюватись і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність)». Тобто на нашу думку вже виникає невідповідність тлумаченню термінів, адже у визначенні господарської діяльності, яка визначає поняття особистого сільського господарства, присутня вказівка на те, що це підприємницька діяльність. Вважаємо, що у ст. 1 ЗУ «Про особисте селянське господарство» необхідно доповнити такими змінами: «особисте селянське господарство – некомерційна господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму». Також існують суперечки між науковцями з цього приводу. На думку Н. І. Титової, що особисте селянське господарство за своїм складом близьке до фермерського господарства, проте істотно відрізняється від нього відсутністю підприємницьких засад діяльності в

основному, нетоварним характером цієї діяльності [1, с. 230]. Ми згодні з думкою Н. І. Титової, проте доречним є доповнення. Особисті селянські господарства реалізують лише надлишкову продукцію без її переробки, а не вирощують таку продукцію суто для продажу, як це роблять фермерські господарства.

Окрім думки Н.І. Титової, вважаємо доречним навести твердження Н. А. Попова: «ОСГ відношення до підприємницької діяльності не мають, бо не виконуються дві з чотирьох умов, обов'язкових для такої діяльності – виробництво не спрямоване на систематичне одержання прибутку та ці господарства не підлягають обов'язковій державній реєстрації як суб'єкти підприємництва» [2, с. 3].

Науковець М. Л. Кокорев впевнений, що особисте селянське господарству притаманні всі ознаки вільного підприємництва, адже на свій страх і ризик веде виробництво продукції, керується економічною вигодою [3, с. 158-159].

Можемо не погодитися з науковцем, адже на нашу думку законодавство наразі правильно наголошує на тому, що особисте селянське господарство не здійснює підприємницьку діяльність, враховуючі усі ознаки, які впливають з визначення, наведеного у ЗУ «Про особисте селянське господарство». Проте необхідно зробити уточнення про те, що повинна бути закріпленою та налагодженою процедура трансформації такого господарства у форму фермерського господарства з метою отримання прибутку від своєї діяльності. Після такого переходу та державної реєстрації буде вважатися таким, що здійснює підприємницьку діяльність.

Необхідно зазначити відмінності особистого селянського господарства від фермерського господарства. Грунтуючись на такому аналізі, стане можливим з'ясувати чи зустрічаються на практиці випадки, у відповідності до яких існує необхідність трансформування. Вважаємо, що перша та найвагоміша різниця полягає у оподаткуванні. М. Ю. Покальчук дотримується позиції, що особисті селянські господарства мають перевагу в оподаткуванні, адже користуються правом на реалізацію надлишків виробленої продукції на ринках, а також заготівельним, переробним підприємствам та організаціям, іншим юридичним та фізичним особам. У свою чергу, це не тягне за собою правових наслідків у формі обов'язку сплати податків за реалізацію сільськогосподарською продукції, передбачених Законом України «Про особисте селянське господарство» [4].

Слід розрізняти випадки коли проводиться оподаткування, а коли це заборонено законом. Науковець зазначає: «Основним критерієм

оподаткування є площа земельної ділянки. Якщо ж до процесу виробництва долучаються ще земельні частки (паї), що є результатом спадкування або виділення в натурі (на місцевості) одного із членів особистого селянського господарства, і загальний обсяг сільськогосподарських угідь у такому разі перевищує 2 га, то дохід від продажу сільськогосподарської продукції особистим селянським господарством підлягає оподаткуванню на загальних підставах» [5, с.131].

Вважаємо доречним зазначити, що існують на практиці непоодинокі випадки, коли особисте селянське господарство перевищує встановлену законом норму сільськогосподарських угідь (2 га) без законних на те підстав, визначених у ст.5 ЗУ «Про особисте селянське господарство». Характерною особливістю є те, що при цьому залишається оформленим як особисте селянське господарство і не трансформується у інші організаційно-правові форми здійснення саме підприємницької діяльності. На нашу думку такі випадки виникають через те, що законодавством не врегульоване питання трансформування.

Для прикладу наведемо справу № 734/4195/19, провадження № 2/734/1228/19 від 18.12.2019 року. У даній справі із позовною заявою про визнання за законом права власності на спадкове майно на земельну ділянку на підставі Державного акта на право власності на земельну ділянку НОМЕР_1 площею 2.1492 гектарів звернулася ОСОБА_1. Суд визнав за ОСОБА_1, як спадкоємцем за законом, після матері - ОСОБА_5 [6].

З правової точки зору виникає запитання чи мала право ОСОБА_5 на володіння такою земельною ділянкою, яка призначена для ведення особистого селянського господарства, водночас площа якої перевищує 2 га. Характерним є те, що у рішенні не зазначено право ОСОБИ_5 на законних підставах збільшити розмір такої земельної ділянки.

Можемо зробити висновок, що хоча і площа земельної ділянки перевищувала 2 га, проте таке господарство діяло як особисте селянське господарство. Наслідком стало те, що податки сплачувалися у меншому розмірі у порівнянні з передбаченими для господарства, яке здійснює підприємницьку діяльність. Відповідно, необхідно звернути увагу на те, що відбулося скорочення податкових надходжень до держави без законних підстав.

Зазначаємо, що дане питання необхідно емпірично оцінити з метою надання пропозицій для врегулювання розбіжностей та правових недоліків. На нашу думку особи, які ведуть особисте селянське господарство користуються усіма

перевагами такої організаційно-правової форми та уникають відповідальності за незаконне перевищення площі земельної ділянки для використання особистими селянськими господарствами, які наведені законом. Це може відбуватися через те, що на нормативному рівні закріплені завищені вимоги та обов'язки для осіб, які займаються підприємницькою діяльністю, у тому числі у формі фермерського господарства. Повинні бути урегульовані та диференційовані податки для господарств, які перейшли від особистого селянського господарства у фермерське господарство. Можливо необхідно включити такі категорії, які будуть пільговими при оподаткуванні. Таке виділення стане на нашу думку каталізатором для утворення ще більшої кількості фермерських господарств і надходження до держави ще більше податків, що позитивно сприятиме на загальний розвиток як аграрного економічного сектору, так і економічного стану країни в цілому. Таким чином, особисте селянське господарство не сплачує податки поки не стане фермерським господарством або набуде іншої організаційно-правової форми для здійснення підприємницької діяльності.

Питання регулювання податків для особистих селянських господарств пов'язано з площею земельної ділянки, яку використовує таке господарство. Відповідно, якщо розмір земельної ділянки перевищує встановлену норму, то податки необхідно сплачувати вже не як особисте селянське господарство, а як інша організаційно - правова форма. Для повного дослідження даного питання необхідно звертати увагу не тільки на судову практику, а й на аналіз законодавчої бази. Після проведення такого аналізу були виявлені деякі недоліки. Звертаємо увагу на характеристику тлумачення слів «не більше 2,0 гектара» у ст.5 ЗУ «Про особисте селянське господарство» слід розуміти так, що ділянка розміром 2,0 гектара вважається такою, що призначена для ведення особистого селянського господарства. Натомість перевищення цього розміру, без підстав, зазначених у Законі України «Про особисте селянське господарство» - незаконне. Заміна цих слів підкреслить чітко визначений розмір та не буде фактором виникнення суперечок на практиці. Вважаємо необхідним внесення змін до ст.5 ЗУ «Про особисте селянське господарство» а саме: замінити формулювання «не більше 2,0 гектара» на «розміром, що не перевищує 2,0 гектара», тим самим обумовлюючи те, що розмір 2,0 гектара входить до законних розмірів земельної ділянки для сільськогосподарських товариств.

Оскільки було розглянуто питання надання земель для ведення особистого селянського

господарства необхідно дослідити інститут оренди таких земель. ст. 5 ЗУ «Про особисте селянське господарство» наведено, що земельні ділянки для ведення особистого селянського господарства можуть бути передані фізичним особам не лише у власність, а й у оренду. Звертаючись, до інформації, яку надає Державна служба статистики України з приводу надання статистики наявності особистих селянських господарств за регіонами України станом на 1 січня 2020 року, звернемо увагу на характеристики з приводу надання таких земельних ділянок у оренду. Станом на 2020 рік в оренду було надано 348,2 Га землі для особистих селянських господарств, які не розподілені за цільовим призначенням. Дані встановлюють, що попит передачі особистих селянських господарств в оренду існує. Ми порівняли їх кількість станом на 2020 рік та 2019 рік. У попередньому році в оренду надавалися 345,0 особистих селянських господарств. Тобто наявне зростання попиту на таку форму. Проблема на нашу думку полягає у тому, що у законодавстві не зазначено граничний розмір земельної ділянки, яку можна здавати в оренду [7].

Підтримуємо позицію, що розмір оренди повинен відповідати загалом площі земельної ділянки, яка передбачена для здійснення діяльності особистого селянського господарства. На основі цього пропонуємо внести зміни у ст.5 ЗУ «Про особисте селянське господарство» окремою частиною, у якій буде вказане наступне: «Максимальний розмір орендованої земельної ділянки особистого селянського господарства не перевищує 2.0 Га, окрім випадків, встановлених цим законом». Такими змінами маємо на меті покращити практичні характеристики цього питання при вирішенні спорів та інших питань регулювання такої діяльності та організаційно-правової форми ведення особистих селянських господарств.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Дослідження правових аспектів розвитку та діяльності особистих селянських господарств дає можливість виокремити та надати правові позиції щодо усунення недоліків, які містяться у Законі України «Про особисте селянське господарство». Ми обґрунтовано вважаємо, що ця організаційно-правова форма організації господарства важлива для України.

Особисте селянське господарство слугує підтримкою селян, які виробляють продукцію для себе. Надлишкову продукцію селяни мають право реалізувати на ринках без її переробки. Таке положення дає підтримку внутрішньо-сільських економічних відносин. Як ми з'ясували, існують практичні випадки, коли люди зловживають правами та можливостями, які надані їм державою. У статті був наведений випадок з практики, коли особа незаконно перевищила максимальний розмір площі земельної ділянки, відведений для здійснення діяльності особистого селянського господарства. Виходячи з цього не врегулювання державою належним чином питання діяльності особистих селянських господарств може призвести до ненадходження до державних фондів податків, адже особи приховують масштаби виробництва продукції та не трансформують особисте селянське господарство у таку організаційно-правову форму, що здійснює підприємницьку діяльність. Наша пропозиція вирішення даного питання - встановлення пільг для особистих селянських господарств при переході, у тому числі, у фермерське господарство. Також нагального врегулювання потребує ЗУ « Про особисте селянське господарство » у ст. 5, де зазначено формулювання щодо площі земельної ділянки « не більше 0,2 Га ». При здійсненні аналізу були наведені аргументи чому та як саме необхідно змінити таке формулювання. Вважаємо, що такі зміни будуть позитивно сприяти застосуванню законодавства у практичному вирішенні справ, що стосуються теми регулювання діяльності особистих селянських господарств. Також досліджено питання функціонування інституту оренди особистих селянських господарств і зроблені висновки. Пропонуємо чітко зазначити в ЗУ « Про особисте селянське господарство » максимальний розмір площі земельної ділянки особистого селянського господарства, який може бути надано в оренду. Такі зміни повинні сприяти розвитку інституту оренди, як однієї з складових налагодження діяльності особистих селянських господарств та створення особистих селянських господарств не лише громадянами України, а й іноземцями, що не може позитивно не вплинути на розвиток економічного стану держави та аграрного сектору економіки.

Література:

1. Титова Н. І. Землі сільськогосподарського призначення : права громадян України // Науково-навчальний посібник. ПАІС. Львів. 2005. 367 с.
2. Попов Н.А. Малый и средний бизнес на селе: шансы на выживание // Экономика сельского хозяйства. 1995. №6. 5 с.

3. Кокорев М.И. Личные подсобные хозяйства: проблемы развития // ИЦ ОГАУ. Оренбург. 1996. 168 с.

4. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.03.2003 № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text> (дата звернення 16.10.20).

5. Покальчук М.Ю. Деякі правові питання ведення особистих селянських господарств // Правова позиція. 2019. № 4 (25). С. 129 -133.

6. Рішення Козелецького районного суду Чергінівської області у справі № 734/1233/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81543840/> (дата звернення 17.10.20).

7. Статистика особистих селянських господарств на 1 січня 2020 року. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2020/sg/osg/osg_reg/osg_reg_u/osg_reg_0120_u.html (дата звернення 16.10.20).